

З.І. Зайцева
(м. Київ)

ІВАН ФРАНКО ТА АКАДЕМІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА: СТАТУТНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

На відміну від грушевськознавства, витоки якого започатковувалися у наукових осередках української діаспори, франкознавство найбільш систематично розвивалося в Львові (М.Возняк, М.Павлик, М.Возняк, Щурат, Я.Гординський) і у Києві (С.Єфремов, М.Грушевський, Д.Багалій, М.Зеров та ін.). Після Другої світової війни франкознавство поповнилося низкою монографій, статей, повідомлень, збірників документів, бібліографічних покажчиків. У радянські часи в своїй переважаючій літературознавчій частині воно мало інколи парадно-бравурний характер. Численні монографії були однотипними та через свою надмірну соціологічність, на компетентну думку львівського літературознавця Івана Денисюка, досить швидко застаріли¹. Аналогічна оцінка може бути застосована і до досліджень, присвячених Франку – історичу, етнографу, економісту з поправкою на те, що їх за кількістю менше, ніж літературознавчих.

Підсумки франкознавства в частині дослідження видавничої діяльності І.Франка підвів Б.Якимович у спеціальних розділах своїх двох монографій². Генезу й еволюцію історіографічної традиції висвітлення взаєми І.Франка та М.Грушевського ретельно відстежив дрогобицький науковець В.Тельвак³. Один із відомих біографів М.Грушевського І.Гирич на основі віднайдених ним архівних джерел реконструював перебіг особистісних стосунків двох провідних діячів доби української р'ємонтизації Львова⁴. З'являються останнім часом статті з тих аспектів діяльності І.Франка, які давно не висвітлювалися у науковій літературі, приміром, його участь в австрійському виборчому процесі⁵. Стаття М.Кріля цікава тим, що “збиває” серпанок з ідеалізації монархії Габсбургів. Нові для українських історіографів можливості мікроаналізу, соціальної історії на прикладі біографії І.Франка представив Я.Грицак⁶. Його солідна монографія “працює” на зниження патетики, деідеологізацію і денационалізацію усталено-стереотипного у франкознавстві образу молодого літератора.

Перегляд сучасної франкіани, навіть беручи до уваги, що її джерельна база й методологія використання змінюються, дозволяє висловити думку, що феномен Франка ще недавно не те, що досліджувався, а швидше висвітлювався вибірково. Дослідники мали доступ до всіх матеріалів франкового рукописного фонду, який разом з цінною бібліотекою письменника згідно з його заповітом від 9 березня 1916 р. перейшов до Наукового товариства імені Шевченка. Право доступу до рукописів тривалий час мали лише його члени. Тему “Франко і НТШ” не можна віднести до надто популярних чи модних. До того ж вона перетинається з темою його стосунків з Грушевським та у історіографії здебільшого затіняється. У даній статті, розглядається роль практичного підходу І.Франка до статуту НТШ як формалізованого знання організації про її цілі, можливості й перспективи.

Франко поза Науковим товариством імені Шевченка

Відомо, що йому двічі довелося вступати до НТШ – 1892 та у 1895 рр. Безперечно, що інтерес І.Франка до товариства був складовою частиною його широкого зацікавлення наукою загалом в її різноманітних іпостасях і проявах. Речник позитивізму, він вбачав у ній рушія прогресу, як прихильник соціалістичних ідей – брався популяризувати ідею науки й освіти серед галицького робітництва. В пошуках контактів із публікою він поперемінно працював у різних за ідейним спрямуванням та

національною приналежністю періодичних виданнях. Чим є наука загалом, її тогочасний стан і можливості, напрями й категорії – ці питання він тлумачив для польськомовної робітничої аудиторії в розлогіму нарисі "Наука і її взаємини з працюючими класами" („Praca”, 1878 р.)⁷. У 1879–1890 рр. Франко викладав політичну економію в робітничих гуртках самоосвіти. Загальновідомим є його зацікавлення студентськими науковими гуртками, етнографічними, краєзнавчими та статистичними студіями, науковими і народознавчими товариствами.

Листування І.Франка з М.Драгомановим 1870-х – 1880-х рр. переповнене видавничими проектами. Ознайомлюючи женецького адресата з програмою запланованого до створення разом з І.Белеєм літературно-наукового часопису "Світ" І.Франко повідомляв, що “на наукову часть думається покласти більшу вагу, ніж доси кладено в наших часописах” [...] “Ми хотіли б писати і отверто, не крутьачи та фальшивіжачи, і зарозом спокійно та науково шчо прокураторія не могла на шчо небудь причепитися. Задля того ми думали б на разі оброблювати питања меньше дразливі, важні, як н.пр. питања біологічні, психологічні та культурно-історичні, а з економічних також такі передовсім, в котрих најлекше мож заштититися цифрами та фактами історичними (питање про льудність, про гроші і тд.)”⁸. За браком у Львові добрих учених-популяраторів Франко просить Драгоманова взяти на себе ознайомлення місцевої публіки з “новими постапами і методами історичної науки”⁹. З цих планів реалізувати вдалося небагато – журнал виходив лише в 1881–1882 рр. Розрахований на русько-українську інтелігентну аудиторію, він через нечисельність передплатників невдовзі припинив своє існування.

Вступ до Товариства ім. Шевченка І.Франко ініціював у той час, коли внаслідок тривалих дискусій його членів навколо реформи статуту, воно в березні 1892 р. було оголошено науковим. Варто зазначити, що І.Франко брав участь у виданнях товариства до його реорганізації в наукове переважно як літератор. У "Зорі", яка контролювалася народовцями й з 1885 р вважалася органом товариства, він опублікував повість "Захар Беркут", драму "Украдене щастя", низку літературно-критичних та етнографічних праць. Упродовж 1883–1886 рр. письменник був членом редколегії часопису і фактичним, але не “підписаним” його редактором. У квітні 1890 р. І.Франко отримав пропозицію Виділу (Президії) товариства готувати статтю до титального наукового збірника. Йшлося про участь у майбутніх "Записках НТШ", для яких збиралася автура. Однак ця робота просувалася повільно, натомість політична ситуація змінювалася швидше. В народовському таборі, молодшим поколінням якого й були нечисленні галицькі радикали, відбулося чіткіше розмежування, яке до “українсько-польської угоди” на поверхні виступало як низка міжособистісних нев’язок та дрібних конфліктів.

У 1892 р. після смерті Д.Гладиловича головою Товариства імені Шевченка став професор гімназії, історик Ю.Целевич (1892–1893). Маючи хворе серце, він раптово помер 1893 р. і товариство очолив його заступник О.Барвінський. Він був головним ідеологом статутної реформи (саме він ще 7 квітня 1890 р. запропонував зборам проєкт нового статуту), авторитетним і виваженим у діях політиком. Його стосунки з Франком на початку 1890-х рр. були ускладнені низкою незгод на видавничому ґрунті.

Перспектива радикальної перебудови товариства не приваблювала помірковану, консервативно-просвітянськи налаштовану його більшість. Бажаючих вступити до товариства як наукової інституції виявилось небагато, відзначав у своїх спогадах О.Барвінський¹⁰. Для докладної експертизи запропонованого проєкту статуту, уточнення мети товариства, його нової назви, складання Регуляміну – детально розписаних норм його внутрішнього функціонування – збори ухвалили, щоб новобраний Виділ утворив нову відповідну комісію та скликав позачергові збори для його обговорення. Багатьох членів непокоїла пропонована нова назва інституції, несподіваним

видавався проєктований напрям його діяльності. Прийняття нового статуту й відповідно оголошення реформи гальмувалося зміною голів товариства і труднощами підготовки першого тому "Записок НТШ", друк якого згодилися фінансувати Т.Рильський та В.Симиренко.

Після двох років від обговорення нового проєкту статуту, а саме 13 березня 1892 р. новий статут був ухвалений зборами і товариство одержало назву "Наукове товариство ім. Шевченка", позбавившись від загадкового "Сушкевичівського" (за прізвищем першого голови інституції Сушкевича (1873–1985 рр.) статуту, розробленого з відходом від попередньо узгодженої з наддніпрянцями концепції¹¹. 16 листопада того ж року галицьке намісництво, згідно з чинним в Австро-Угорщині з 1867 р. "Законом про товариства", затвердило новий статут. Він складався з 39, а Регулямін – з 76 параграфів. Члени НТШ градувалися на три категорії: засновники, дійсні, що сплачували вступний одноразовий (2 *ринськ.*) та щорічний (3 *ринськ.*) внески, і почесні члени, які внесків не платили¹². Статут оголошував утворення трьох наукових секцій. Проте членство у них не обумовлювалося наявністю наукового цензу у формі фахової належності до сфери науки чи в якійсь іншій формі, яка б підтверджувала наукові інтенції. Членом товариства могла стати "будь-яка особа українсько-руської народності", яку прийме Виділ, але остаточно прийом їх затверджувався загальними зборами. НТШ як громадська організація повинна була мати у своєму складі членів, які могли б надавати йому різноманітну організаційну й фінансову допомогу.

Позитивом реформи було утворення секцій, на які покладалася функція організації наукової та видавничої діяльності. Адміністративно-господарськими і фінансовими справами мав займатися Виділ. Зменшувалася сума членських внесків, що відкрило доступ до товариства, яке перестало бути видавничою акціонерною корпорацією, ширшому колу бажаючих.

В березні 1892 р. новостворене НТШ нараховувало 48 членів, успадкованих від попередньої структури, впродовж року воно поповнилося 80 новими особами, а під кінець 1893 р. налічувало 137 членів¹³. Серед них були 9 професорів вищих навчальних закладів, 33 викладачі гімназій, 11 літераторів, 10 лікарів, 30 працівників юридично-урядової сфери, 23 священники й ін.¹⁴ Серед новоприйнятих членів І.Франка не було. З 6-ти кандидатів лише він не був прийнятий до товариства, одержавши 5 голосів. 1890-ті рр. у житті І.Франка були не менш складними, ніж попередні 10 – 12, та переповнені випробуваннями на витривалість. Крім невдалої спроби стати членом НТШ, його кандидатура на посла (депутата) до австрійського парламенту була тричі (1895, 1897, 1898) забалотована. В 1895 р. його, доктора філософії, який успішно пройшов габілітацію (триетапний складний іспит), міністерство освіти не затвердило на посаді приват-доцента кафедри української літератури Львівського університету.

Як і будь-яка культурно-просвітницька організація, Товариство ім. Шевченка мало свої партійно-ідеологічні орієнтації, знівелювати вплив яких одразу після проголошення його науковим було неможливо. Керівне ядро НТШ – скупчення представників народництва "старшого призову" – мало намір зберегти давню репутацію неприступної для "інакомислящих" інституції¹⁵. Воно позиціонувалося проти молодших по суті також народовців – радикалів, найбільш яскравими представниками з яких були І.Франко й М.Павлик. Незгоди загострила політика "нової ери" та створення як реакція на неї у 1890 р. Русько-української радикальної партії.

По гарячих слідах своєї невдалої спроби вступити до НТШ І.Франко опублікував дві замітки у польськомовному часописі "Kurjer Lwowski", на які редакція українського "Діла" відгукнулася статтею "Хто винен?" Відсторонення народовцями І.Франка на узбіччя національного наукового руху було платою за "соціалізм, радикалізм, атеїзм, деморалізацію Русі" й наслідком загострення його стосунків з тодішнім

головою НТШ і промотором політики “нової ери” О.Барвінським, про що детальніше йдеться у публікаціях І.Чорновола та О.Романіва¹⁶.

В липні – серпні того ж 1892 р. Франко друкує у газеті "Kurjer Lwowski" детальний огляд краєзнавчої літератури, маючи на меті підвести хоча б бібліографічний підсумок здобутків галицького краєзнавства, увага до якого стимулювалася активізацією інтересу до історичного минулого Галичини. В органі польського Історичного товариства "Kwartalniku Historycznym" він опублікував студії про українську літературу XVI–XVIII ст. й про Брестський синод 1596 р.

У статті "З поля нашої науки" Франко дав розгорнутий та компетентний аналіз перемін у товаристві, проаналізував новий статут і дійшов висновку, що його постулати "мало відповідають справді науковому характерові інституції"¹⁷. Критичний огляд основних положень новоприйнятого статуту публіцист завершив наступним чином: "Я знаю, що головна вага у кождім товаристві не в статуті, а в людях... Тільки значніший приплив нових членів, особливо з провінції і з України, може дати за поруку, що евентуальна зміна статуту буде zarazом зміною пануючого в товаристві духу шаблону і закостенілості"¹⁸.

Статут 1892 р., дійсно, зробив лише перший крок на шляху до академізації товариства: декларував його науковий характер, визначив галузі, які воно планувало розробляти, та сформулював назви секцій. Однак члени останніх не диференціювалися за принципом наукового доробку й реальними можливостями систематичного ведення наукових досліджень. Секції включали як науковців, так і з тих членів товариства, що наукою не займалися, а мали аматорський інтерес до питань українознавства. Тому І.Франко вважав, що статут 1892 р. "зупинився на половині дороги між звичайним товариством, доступним для всякого, а [і] товариством науковим."¹⁹ Основне статутне його завдання – "плекати науку в українській мові" залишалося обтяженим іншими завданнями культурно-просвітницького характеру.

І.Франко у НТШ

Восени 1894 р. М.Грушевський зайняв українську кафедру історії східноєвропейської історії Львівського університету. Здобувши її в епоху “нової ери” за сприяння О.Барвінського, він на перших порах вважався “новоєрівцем та барвінчуком”, що затижувало встановлення контактів із ним Франка, який не мав наміру більше вступати до НТШ, сподіваючись, що зможе, перебуваючи за межами інституції, друкуватися в її виданнях. Ставши редактором "Записок НТШ", М.Грушевський клопотався про їх постійну автуру, що привернуло його увагу до “найсильнішої творчої сили” Львова. 14 червня 1895 р. на засіданні Виділу І.Франко, за вагомої підтримки М.Грушевського, був прийнятий у члени НТШ²⁰. Втрата місця у газеті "Kurjer Lwowski" не була катастрофою для письменника і публіциста, оскільки Львів уже тоді був містом газет і журналів. Йшлося швидше про вибір ним національного поля для культурного служіння.

Як показують наступні події у НТШ, попередні зауваження І.Франка щодо статуту з розумінням сприйняло його керівництво. Справою найперше опікувався М.Грушевський, з думкою якого О.Барвінський тоді рахувався. З 1895 р. Виділ за ініціативою останнього почав обмірковувати питання про нову реформу статуту. Оскільки О.Барвінський свої кроки, як правило, вивіряв в урядових сферах, то можна стверджувати, що на той час він ще не зневірився в академічній перспективі товариства та мав намір наполегливо рухати його до одержання академічного статусу. В червні 1896 р. він офіційно інформував збори про необхідність перегляду чинного статуту й, реферуючи вироблений проект у загальних рисах, ознайомив із проєктованими нововведеннями. Вони стосувалися передусім категорії дійсних членів НТШ, новим критерієм для яких була наявність наукових публікацій. Сплата

членських внесків ними не передбачалася – їх внеском у товариство мала бути виключно наукова праця. Решта колишніх дійсних членів товариства, що не відповідала цим вимогам, утворювала категорію звичайних членів, яка статутом 1892 р. не передбачалася. Вони мали право брати участь у засіданнях секцій лише з дорадчим голосом та на відміну від дійсних членів, сплачувати членські внески, а видання НТШ отримувати за оплату, тобто купувати за встановленою Виділом ціною. На загальних зборах вони позбавлялися права вирішального голосу як у адміністративних, так і в наукових питаннях. Отже, йшлося, з одного боку, про наукову професіоналізацію й корпоратизацію категорії дійсних членів, а з іншого – підтримку інституції коштами amatorів. Ця пропозиція нових “відносин” у товаристві різко поглиблювала ієрархізацію його членів. Проект викликав незадоволення зборів, і тому його обговорення не відбулося. “Сей проект видався многим членам занадто радикальним, – коментував ситуацію І.Франко, – дехто почав думати, що се вигадка барвінчуків, обчислена на те, щоби витиснути з товариства всяку опозицію і взяти товариство в свої руки”²¹. Насправді головним автором проєктованих змін був М.Грушевський, про що знало невелике коло членів та зокрема І.Франко.

Збори обрали статутну комісію у складі І.Франка і двох адвокатів – К.Левицького і С.Федака, яка мала виробити новий проєкт. Про настрої і роботу статутної комісії І.Франко писав, що вона “вирозумівши провідну думку [попереднього]. – 3.3] проєкту (головним його автором був проф. Грушевський), згодилася з нею та трохи змодифікувала єї, бажаючи, з одного боку, запевнити секціям характер вповні науковий, а з другого – притягнути до товариства як найбільше число руської інтелігенції”²². Новий проєкт був ліберальнішим для звичайних членів. 8 грудня 1896 р. для його обговорення О.Барвінський скликав позачергові збори. Однак вони попри пом’якшення радикальних пропозицій попереднього варіанта, також статуту не ухвалили. До того ж збори відмовилися підтвердити ухвалу Виділу від 9 червня 1896 р. про припинення друку товариством “Діла” й “Батьківщини”. Виділ сприйняв ситуацію як вотум недовіри і заявив про відставку. Криза влади була призупинена на зборах заявою К.Левицького про те, що за діючим статутом він повинен виконувати свої функції до обрання нового, яке може відбутися на наступних зборах. На цьому збори були закриті.

Повертаючись до дискусії навколо проєкту статуту у грудні 1896 р., треба зазначити, що його реферував К.Левицький. Він підтримував ідею нового кроку в перебудові секцій. Представлений ним проєкт мав компромісний характер. Категорія звичайних членів отримувала всі активні й пасивні права, крім права належати до наукової Ради товариства та вирішального голосу у секціях. Позамісцеві члени мали право віддавати голос відпоручникам. В обговоренні статуту М.Грушевський “мотивував раціональність попередньої пропозиції”²³. Тобто він був проти того, щоб звичайні члени вмішувалися у вирішення адміністративних питань, оскільки із зрозумілих причин вони у науковій інституції мають також науковий характер.

І.Франко, коментуючи у пресі свій виступ на зборах, зазначив що він як член комісії, яка уклала проєкт, мусив підтримувати його на зборах і відкинув звинувачення радикалів у його переході на бік барвінчуків²⁴. Отже, позиції Франка і Грушевського нюансувалися щодо прав звичайних членів, а щодо напряму реформування секцій та надання їм статусу наукових осередків вони збігалися. Франко вважав, що звичайних членів – ненауковців або початкуючих учених, не варто надто відсторонювати від інституції.

Пропоновані зміни були скептично і без належного розуміння зустрінуті більшістю із тих, хто брав слово в обговоренні проєкту. Вказані зміни, на їхню думку, стануть на перешкоді поповненню товариства новими членами, його зв’язкам із суспільністю. Така мотивація свідчила, що НТШ усе ще за інерцією трактувалося як

інтелігентська асоціація з широкими культурно-освітніми завданнями, а не як інституція для плекання науки. Нова редакція параграфа, який трактував категорію дійсних членів й їх права, не набрала необхідних 2/3 кількості голосів, тому товариство залишилося зі старим статутом²⁵.

Новий статут вдалося прийняти на зборах 2 лютого 1898 р., коли головою НТШ вже рік був М.Грушевський. Третій за чергою проект статуту на зборах реферував І.Кокорудз. Нове трактування категорії дійсних членів не викликало заперечень. Найбільш дискутований раніше статус звичайних членів визначався наступним чином. Вони мали право активного й пасивного вибору до Виділу, контрольних та адміністративних комісій, вирішального голосу на загальних зборах і дорадчого на засіданнях Виділу, наукових секцій (не будучи їх членами), могли безплатно отримувати по одному примірнику видань товариства (§ 23), повинні були сплачувати вступний (2 корони.) і щорічні (10 корон.) внески. Серед звичайних членів були поважні особи, зокрема директори гімназій, доцент В.Вергановський, М.Возняк, В.Щурат, С.Єфремов, І.Копач і інші, багато з яких стали дійсними членами, а згодом академіками²⁶.

В квітні статут пройшов процедуру затвердження у намісництві. Іменування у дійсні члени відбулося у червні 1899 р. В зв'язку з цим Виділ констатував, що у своєму розвитку товариство зробило крок уперед, набуло більш наукового характеру, що "буде першим початком до переміни його в українсько-руську Академію Наук"²⁷. НТШ перебувало у переломній фазі свого розвитку. За його межами мали залишитися практика відтягування коштів на видання газет, демонстрація партійно-політичних уподобань під час обговорення внутрішніх питань інституції. Наука мала перестати бути сферою аматорства, а тим членам НТШ, що були лише аматорами українознавства, адресувалася теза, що основні національні дисципліни – мова, література й історія – так само як і природознавчі, вимагають досконалого володіння теорією даних наук, знання джерел та опанування відповідних методів праці. Реалістичнішими стали сподівання Франка на заснування на базі НТШ "всеукраїнської наукової семінарії" для вирощування нових наукових сил²⁸.

Нові тертя у НТШ виникли між секціями як суто науковими структурами й Виділом, який мав у своєму складі звичайних членів, що виконували там важливі, але допоміжно-службового характеру функції. Вважалося що недоліки має усунути новий статут. Криза відбувалася на тлі вагомих успіхів товариства в науково-видавничій сфері, які підносили авторитет Грушевського як лідера і талановитого організатора. Визначилися лідери й окреслилися контури конкурентних відносин на ґрунті реноме у науці. Опозиція намагалася порушити усталену конструкцію, коли всі питання замикалися на Виділі, а практично на персоні М.Грушевського. Пропонувалося скасувати інститут відпоручництва та на додаток до Виділу запровадити Наукову Раду.

Ініціатива щодо зміни статуту визріла в Філологічній секції. Хронологічно статутні дебати продовжили організаційну кризу, що мала місце в НТШ у 1901–1902 рр. Тоді М.Грушевський, І.Франко і В.Гнатюк подали у відставку, протестуючи проти звинувачень у концентрації влади в руках "правительственной партії", пошуків фінансових зловживань, яких, однак, не було виявлено, інсинуацій на дану тему у польській пресі, сліди яких вели до опозиціонерів.

До опозиції (термінологія того часу) входили різні за науковим статусом та суспільно-політичними поглядами особи: радикал, публіцист і бібліограф М.Павлик, "барвінчук" та професор Львівського університету С.Дністрянський та соціал-демократ, професор того ж університету О.Колесса, адвокат і член Виділу М.Шухевич – брат відомого етнографа Володимира Шухевича. Безперечно вони мали неоднакову вагу в товаристві й інтереси різного масштабу. Об'єднувала їх ідея обмеження

влади М.Грушевського, яка обґрунтовувалася ними необхідністю демократизації внутрішнього устрою НТШ, підтягуванням структури і відносин у ньому на вищі шаблі академічності. Опозиція мала намір провести на посаду голови товариства професора Львівського університету С.Дністрянського або повернути О.Барвінського²⁹. Проте втручання групи чернігівців – І.Шрага, М.Коцюбинського, Б.Грінченка – залагодило ситуацію. Відповідь на запитання, на підставі яких повноважень ця група втрутилася у перебіг подій, дає у своїх спогадах К.Антонович: вони були наближені до колегіальної ради, а можливо на той час були її членами, яка патрунувала кошти київської громади³⁰.

Публічним речником опозиції був М.Павлик. "Підігрітий" образою на Грушевського за відмову підвищити йому плату за роботу у бібліотеці НТШ, а пізніше – призначити пенсію, найпоспідовніше з усіх опозиціонерів він обстоював необхідність обмеження "монархічної влади" останнього, витоки якої, на його думку, крилися не лише у недосконалому статуту, а і в тому, що М.Грушевський, будучи продуктом російських політичних порядків, нехтує "легальністю, прилюдністю, гласністю."³¹

Керівництво, зокрема М.Грушевський та І.Франко, розуміючи, що робота у НТШ практично зупинилася, змушені були прийняти виклик опозиції щодо перегляду статуту. Постало питання про вибір вектора реформи, з'ясування якого було важливо, щоб не звести проблему до суто міжособистісних непорозумінь і незгод типу: Павлик versus Франко по лінії ревізії їх спільної політичної діяльності; Павлик versus Грушевський по лінії етики відносин у товаристві, критики науково-організаційної і видавничої політики голови НТШ. Усе це мало місце. Нам же важливо наголосити, що реформа статуту розумілася двома таборами як крок до академічності. Проте вона, як виявляє дослідження цього епізоду, нюансувалася по-різному. На нашу думку, пропозиції М.Павлика будувалися на засадах формально-процедурного характеру, реалізувати які в умовах браку науковців і коштів на утримання управлінців не було можливості.

З боку "урядової партії" у статутних дебатах виступив І.Франко, який вбачав подальшу академізацію НТШ в обмеженні сфери його діяльності суто науковими й видавничими проектами. Він цілком відкинув ідею створення у товаристві, як це пропонували Філологічна секція, а згодом і Виділ, наукових курсів, або Народного університету при НТШ, що могло б, на думку ініціаторів, прискорити відкриття українського університету у Львові. Проблема українського університету була надто актуальною і усе ж робити задля цього зміни в статуті товариства було недоцільно. Отже, Франкова редакція формулювання мети НТШ – "плекати та розвивати в українсько-руській мові науку без прямого дидактичного призначення"³² – у його проєкті була не випадковою і зрештою була сприйнята Виділом і зборами.

Напрями реформування статуту дискутувалися у всіх структурних підрозділах НТШ і тричі на загальних зборах. Питання набрало справжньої кампанії. На спільному засіданні секцій було утворено комісію в складі С.Дністрянського, М.Павлика, В.Шухевича, О.Барвінського, І.Верхратського, І.Кокорудза, яка мала намір статутним порядком змінити структуру керівних органів. Оскільки секції, за чинним статутом, не могли вносити пропозицій організаційного характеру, Виділ позбавив комісію будь-яких повноважень. Натомість опозиціонери скористалися висновком Виділу, згідно з яким проєкти статуту можуть подаватися від групи членів НТШ, утвореної не менше як з 10 осіб. С.Дністрянський, В.Шухевич і М.Павлик уклали проєкт нового статуту, який був поданий до Виділу 20 грудня 1903 р. за підписами 10 членів товариства. 24 грудня І.Франко подав до Виділу свій проєкт статуту, який мав підтримку 54 членів³³. Іногородні члени інституції надіслали письмові повідомлення. Приміром І.Горбачевський писав: "Прошу підписати мене під проєктом Статута,

злагодженим п. др. Франком”³⁴. Ще до цього Виділ розробив власний проект, який був опублікований у Хроніці НТШ, однак 25 грудня він вирішив не виносити його на загальні збори, а запропонувати для обговорення лише два проекти – І.Франка та С.Дністрянського.

На відміну від ситуацій у 1890–1892 й 1898 рр., коли переглядалися статuti, тепер ніхто не виступав проти його академізації. Більше того, програма академізації НТШ, запропонована опозицією, була ширшою. Вона включала розмежування адміністративних і наукових функцій на рівні керівних органів шляхом запровадження поряд з Виділом наукової Ради – наукового ареопагу товариства. М.Павлик неодноразово наголошував, що основним мотивом структурних змін у керівних органах є необхідність зробити з товариства *учену республіку*. Щоправда в інших ситуаціях він висловлювався за культурно-просвітницьку діяльність. Ця непослідовність викликала у Грушевського впевненість, що він діє суто на користь інших претендентів на головування в НТШ. З цього приводу, приміром, І.Горбачевський навіть виправдовувався перед Грушевським у тому, що він не має жодних стосунків із Павликом та взагалі ледь особисто знайомий з ним.

Збори для обговорення проектів статуту готувалися довго, кілька разів відкладалися і, нарешті, були скликані 4 квітня 1904 р. З 74 присутніх членів 14 мали письмово зафіксовані повноваження голосувати за відсутніх закордонних членів НТШ. Збори розпочалися з оголошення листів-заяв В.Науменка, М.Лисенка, В.Антоновича, О.Черняхівського, І.Шульгина, П.Житецького, Б.Грінченка, А.Кримського, які аргументували своє право участі у голосуванні через відпоручників, висловлювали зауваження, що позбавлення права передачі голосу означатиме цілковите усунення їх із НТШ³⁵. Запрошення на збори, очевидно, отримали всі члени зі Східної України, зокрема Л.Падалка³⁶, І.Липа, М.Комаров, тобто не лише кияни.

Оскільки в жвавих дебатах докладно обговорювався кожен параграф двох проектів, збори затягнулися до опівночі. У підсумку перевага була віддана проекту І.Франка. З 42 параграфів статуту 30 – майже дослівно взяті з його варіанта проекту³⁷. Були враховані й деякі формулювання опозиції, однак пропозиції щодо ліквідації права відсутніх на зборах закордонних членів передавати свої голоси іншим членам – відпоручникам, запровадження наукової Ради НТШ – нового органу, який проектувався як непідзвітний зборам з функціями контролю Виділу й голови – не пройшли. Звичайні члени зберігали право активного і пасивного вибору до Виділу та адміністративних комісій і повноправного голосування на загальних зборах, що мало значення при виборах Виділу і голови. Спеціальний параграф (16-й) уточнював, що закордонними членами НТШ вважаються ті, які постійно проживають за межами Австро-Угорщини, і що лише вони мають право брати участь у зборах через відпоручників³⁸.

Проект опозиції перевищував кадрові (відсутність реальної альтернативи Грушевському як голові, що Павлик визнавав і сам) та фінансові (зросли б витрати на штатну адміністрацію) можливості НТШ, і тому збори його відхили. Щоправда, не можна відкидати ролі в цій справі М.Грушевського. Він, приміром, писав йому, що "...дехто підписав Ваш проект (статуту) тільки з прихильності до Вас, а не тому, що признав за Вами правду щодо компетенції Виділу в справах чисто наукових"³⁹. І.Пулюй критикував також видавничу практику НТШ, орієнтував на видання "підручників для позитивних наук, математичних, природознавчих і технічних", без яких, на відміну від "Записок", гімназії та сподіваний український університет не зможуть обійтися.

Стосовно наукової Ради товариства, то це була непогана ідея. Кризи у великих організаціях вирішуються, як правило, створенням додаткових інтеграційних органів. М.Грушевський, до речі, запровадив Раду в "Українському науковому товаристві у Києві", хоча, в статуті його керівний орган мав назву "Правление". В умовах

боротьби двох таборів у НТШ, Рада, яку мали намір опанувати опозиціонери, могла стати противагою Грушевському й, враховуючи тодішнє протистояння і напружені стосунки, заблокувати діяльність товариства.

Цікаво, що І.Франко у “Мотивах до проєктованої зміни статуту” збивав пропозиції опозиції тим, що їх вимоги годяться для Російської або Віденської академії наук з їх бюджетним утриманням та адмініструванням, а не до наукового товариства, яке є громадським утворенням, що отримує незначну фінансову допомогу з місцевих та центральних джерел фінансування.

Остаточний текст статуту був узгоджений на зборах 29 червня 1904 р., хоча 7 опозиціонерів, не погоджуючись з положенням про повноваження відпоручників, залишили зал, вважаючи, що цей інститут дає можливість Виділу й особливо Грушевському маніпулювати голосами і приймати вигідні йому ухвали. Наступного місяця статут був затверджений намісництвом та введений у дію з 1905 р. З незначними доповненнями він мав чинність до розпуску товариства в 1940 р.

У новому статуті вже не декларувалися мистецтво й література як галузі опіки товариства. Йшлося лише про наукове дослідження цих сфер української культури в секціях та комісіях. Відмежовувалося НТШ й від дидактично-педагогічних функцій⁴⁰. Отже, новий статут концентрував зусилля товариства виключно на сфері науки, однак він не порушив, як це пропонувала опозиція, існуючої науково-галузевої структури трьох секцій. Пропозиції створити юридичну й технічну секції не були прийняті, оскільки юристи практично не розробляли “руське право”, а для технічної не було матеріальної бази.

За Виділом залишалися адміністративні, господарські, науково-організаційні та наукові функції. Отже, зберігалася стара за суттю лінійна структура НТШ, яка невідворотно забезпечувала концентрацію влади у руках його голови. Збори, за новим статутом, мали скликатися не щороку, а раз на два роки, що подвоювало термін повноважень Виділу і голови.

В третє питання про зміну статуту товариства виникло на загальних зборах 29 червня 1913 р. Тоді нова й значно ширша за складом опозиція голові НТШ оприлюднила постулати десятилітньої давнини: чітке розмежування адміністративних та наукових функцій; рівноправність усіх членів, яка трактувалася як ліквідація передачі неприсутніми на зборах членами своїх голосів відпоручникам; позбавлення службових осіб (адміністративно-господарських) права обиратися членами Виділу; утворення наукової Ради.

Новообраний Виділ, з яким М.Грушевський (на червневих зборах 1913 р. з третього голосування він усе-таки був обраний головою) відмовився працювати, доручив комісії в складі С.Томашівського, В.Охримовича й С.Рудницького розробити проєкт нового статуту, який 22 жовтня був уже готовий⁴¹. Передбачалося, що він пройде апробацію на позачергових зборах у грудні 1913 р. Тму його текст разом з офіційним листом за підписом заступника голови С.Томашівського і секретаря В.Левницького був розісланий членам НТШ для попереднього ознайомлення. Реформатори просили до 15 листопада 1913 р. надіслати міркування щодо нововведень та висловитися зокрема з приводу 20-го параграфа, яким скасовувалася категорія відпоручників для наддніпрянців⁴².

Проєкт ще більше посилив їх незадоволення діями львів'ян. У “Раді” (Київ) було опубліковано низку полемічних заміток С.Єфремова, на які відповіли С.Рудницький і С.Томашівський у тій же “Раді” та “Ділі”. 25 грудня 1913 р. на сторінках “Діла” висловив свою думку й І.Франко. Цікаво, що він подивився на предмет суперечки з ширшого погляду, пов'язавши ідею реформи статуту з очікуванням перетворення товариства на академію. Він зазначив, що особисто йому “вперта пропаганда ідеї про Академію Наук усе була несимпатична, хоч я не спротивлявся їй”⁴³. Однією з

причин відмови М.Грушевського від головування у НТШ він вважав заплановану зміну статуту з метою радикального розмежування адміністративно-фінансових і чисто наукових компетенцій. “Публіцистичний похід С.Єфремова”, – на думку Франка, засвідчив “його незнання людей та відносин у нашій товаристві”⁴⁴. Із загального тону замітки Франка, оцінки ним характеру, можливостей і академічних перспектив НТШ можна припустити, що він був проти нововведень реформаторів.

Група з 15 дійсних членів, до якої входили зокрема М.Василенко, М.Біляшівський, О.Левицький, В.Перетц, К.Антонович, К.Михальчук, О.Русов, О.Черняхівський, висловилися проти реформи статуту взагалі. Професору В.Перетцу й Д.Дорошенку, а не С.Єфремову, як помилково стверджує Є.Чикаленко в спогадах, було доручено скласти протестну заяву, яка під назвою “У справі зміни статуту Наукового Товариства імени Шевченка” була надрукована в київській друкарні В.Бондаренка та П.Гніздовського у вигляді брошури⁴⁵. Є.Чикаленко, В.Шемет і В.Леонтович привезли заяву на збори 26 грудня 1913 р. В ній йшлося про те, що “змінювати статут немає потреби, адже саме у час його дії товариство досягло такого стану розвитку, який дозволив уважати його справді українською Академією наук й дождити формального признання за ним цього високого титулу в найближчій будучині.”⁴⁶

Очікування отримання НТШ офіційного статусу Академії наук було пов’язане зі зрушеннями в справі заснування українського університету. Усі пропозиції щодо зміни статуту передбачали перетворення товариства на Академію. Парадокс полягав у тому, що гасло академізації товариства використовувалося як засіб боротьби з М.Грушевським – найбільшим прихильником академічності НТШ.

Науково-творчі та адміністративні функції в НТШ, яке залишалося громадською організацією, не могли бути симетричними й абсолютно не перетинатися, як того вимагала опозиція. Ці вимоги були надмірними. На утримання адміністрації та бюрократичного апарату не було коштів. Їх бракувало також на оплату праці тим науковцям, які були зайняті виключно у товаристві (І.Кревецький, В.Гнатюк, В.Дорошенко й ін.), що, безперечно, стримувало процес професіоналізації та соціалізації української науки. Зрештою, новий Виділ, увійшовши в курс справ та під тиском інших обставин, відмовився від реформи статуту і С.Томашівський на загальних зборах 27 грудня 1913 р. зняв з обговорення це питання.

Отже, статутні питання в НТШ свідчать, що реформи статуту завжди порушують або принаймні намагаються, порушити наявну структурну цілісність організації, яка існує у вигляді реальних відносин, встановлених практик, напрямів розподілу ресурсів, зв’язків із суспільством, тому супроводжуються гострим протистоянням різних груп. Цілком зрозуміло, що статут інституції, яка перебувала в процесі динамічної трансформації, мав не лише фіксувати зміни, а й чіткіше окреслювати мету, якою була Національна Академія наук. Консенсус у НТШ існував як низка статутних і колегіальних механізмів, пуск і праця яких можлива за умови ядра однодумців, яке складалося навколо М.Грушевського й І.Франка, формування своєрідної коаліції.

За усієї різниці в творчій манері обох учених та сферах основної діяльності їх єднав інтерес до науки, організаційної впорядкованості, пояснення речей не фантазованими, а “простими” причинами. Роздуми й розрахунки І.Франка “з олівцем у руках”, датовані 1897 р., щодо утворення національного фонду (“ось візьмім, що на всю Україну знайшлося 1000 людей, що згоджуються випозичити (не дарувати) безталанній неньці по 1000 гульденів і у нас набирається мільон – національний український залізний фонд”; далі про банківський рахунок, 40тис. річних процентів, організація і утримання національних культурних інституцій, виплата боргів позичальникам і т.д.⁴⁷) дуже схожі на методи переконання громадськості, використовувані М.Грушевським щодо обґрунтування заснування українського Суспільного інституту й українських кафедр у 1907 р.⁴⁸ Жоден із діячів українського руху тієї доби

не мислив так конкретно щодо суспільної користі.

Стосунки двох найбільш продуктивних діячів на національному культурному полі не були позбавлені моментів творчого суперництва, не могли бути однаковими впродовж усього періоду співробітництва й тому підлягають періодизації з врахуванням кривої перепадів. Погляди І.Франка на функції НТШ, його науково-організаційну структуру і статут свідчать, що порозуміння двох учених спостерігається навіть у критичному для Грушевського та кризовому для НТШ 1913 р.

¹ Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи // Іван Франко и срби. Зборник радова са међународног симпозијума одржаног у Новом Саду. 25–27. Новембра 1996 – Нови Сад. – 2006. – С.27.

² Якимович Б. Книга. Просвіта. Нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70-80 роках ХІХ ст. – Л., 1996.; Якимович Б.З. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Л., 2006.

³ Тельвак В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. 9. – С.48–60.

⁴ Гирич І.Б. М.Грушевський і Франко: до історії взаємин // Укр. іст журн. – 2007. – №6 – С.35–67.

⁵ Кріль М. Іван Франко в австрійському виборчому процесі 1890-х років // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. 9. – С.115–125.

⁶ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886). – К., 2006.

⁷ Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Зібрання творів: у 50 т. – Т. 45. – К., 1896. – С.24–40.

⁸ Листування І.Франка і М.Драгоманова. Зібрано з автографів Наукового Товариства ім. Шевченка і Українського національного музею у Львові // Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. – Т. 1. – К., 1928. – С.18.

⁹ Там само – С.19.

¹⁰ Відділ рукопису Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – Ф. 135. – Од. зб. 3. – Арк. 57, 58.

¹¹ Дет див: Справозданє з первих загальних зборів Товариства имени Шевченка. – Львів, 1874. – С.5; Возняк М. Доповнення М.П.Драгоманова до його "Австро-руських споминів" у відповідь рецензентові "Діла" // Україна. – 1926. – Кн.2–3 (17). – С.76–89; Герич Ю. Статути Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Український історик. – 1973. – Ч. 1-2. – С.43 – 47.

¹² Барвінський О. Про заснованє і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові // Записки НТШ. – 1892. – Т. 1. – С.211.

¹³ Справозданне про діяльність і розвиток наукового товариства імени Шевченка // Записки НТШ. – 1893. – Т. 2. – С.182, 189.

¹⁴ Там само. – С.189.

¹⁵ Грушевський М. Апостолові праці (В десятиліття смерті Франка) // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С.5.

¹⁶ Чорновол І.П. О.Барвінський та І.Франко в контексті політики "нової ери" // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. 6.– С.180–192; Романів О. Олександр Барвінський і Наукове товариство ім. Шевченка // Мат. конф., присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів. 14 травня 1997. – Л., 2001. – С.91–100.

¹⁷ Франко І. З поля нашої науки // Зібр. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. 2.: Історичні праці (1891–1897). – К., 1896. – С.178.

¹⁸ Там само. – С.172, 178.

¹⁹ Франко І. Як я став "казенним радикалом" (Замість політичної хроніки) // Жите і слово. – 1896. – Кн. 6. – С.476 .

- ²⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр. 33. – Арк. 29.
- ²¹ Франко І. Як я став "казеним радикалом"(Замість політичної хроніки) // Жите і слово. – 1896. – Кн. 6. – С.476.
- ²² Там само.
- ²³ Надзвичайні загальні збори 8 грудня 1896 р. // Записки НТШ. – 1896. – Т. 14. – С.2.
- ²⁴ Франко І. Як я став "казеним раді радикалом"(Замість політичної хроніки) // Жите і слово. – 1896. – Кн. 6. – С.477.
- ²⁵ Надзвичайні загальні збори 8 грудня 1896 р. // Записки НТШ. – 1896. – Т. 14. – С.3 с. 2-4.
- ²⁶ Герич Ю. Статути Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Український історик. – 1973. – Ч. 1-2. – С.55.
- ²⁷ Хроніка НТШ. – 1900. – Ч. 1. – С.27.
- ²⁸ Франко І. З новим роком // Жите і слово. Вісник літератури, політики і науки. – Львів. – 1897. – Кн. 1. – С.6.
- ²⁹ Щоденники М.С.Грушевського (1904 – 1910). // Київська старовина. – 1995. – №1. – С.13; Франко І. Лист до Б.Грінченко, 20 лист. 1901 р. // Збір. творів у 50 т. – К., 1986. – Т. 50. – С.180.
- ³⁰ ЦДІА України у Києві. – Ф. 832. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 2,4.
- ³¹ Павлик М. З Наукового Товариства ім. Шевченка. Промова на загальних зборах 4 квітня 1904 р. – Львів, 1904. – С.10.
- ³² Проект Статута Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Окрема відбитка. – С.1. // ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 9.
- ³³ Франко І. Мотиви до проєктованої зміни статута. Окрема відбитка. – С.1 // ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 9.
- ³⁴ ЦДІА України у Києві. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр. 425. – Арк. 29.
- ³⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 2 – Спр. 1. – Арк. 3 – 5.
- ³⁶ ЦДІА України у Києві. – Ф. 266. – Оп. 1 – Спр. 1. – Арк. 11.
- ³⁷ Франко А. Співпраця М.Грушевського та І.Франка в Науковому товаристві ім. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. і повідом. наукової конф. (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М.Грушевського у Львівському університеті. – Л., 1995. – С.36.
- ³⁸ Статут Наукового товариства імени Шевченка у Львові, ухвалений загальними Зборами 29 червня 1904 р. – Л., 1904. – С.2, 3.
- ³⁹ Листування Михайла Грушевського. – Т. 3. – К., Нью-Йорк. – 2006. – С.193.
- ⁴⁰ Статут Наукового товариства імени Шевченка у Львові. Ухвалений загальними Зборами 29 червня 1904 р. – С.2.
- ⁴¹ Хроніка НТШ. – 1913. – Ч. 55. – С.2, 5.
- ⁴² ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. – 1. – Спр. 213. – Арк. 26.
- ⁴³ Франко І. Непорозуміння в справі зміни статута Наук. тов. ім. Шевченка у Львові // Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934 // Серія Грушевська. – Т. 8. – Н-Й.; Дрогобич. – Л., 2006. – С.358.
- ⁴⁴ Там само. – С.360
- ⁴⁵ В справі зміни статуту Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (На правах рукопису). Окрема відбитка. – С.1 – 7 // ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 2. – Спр. 107; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле. 1901 – 1914. – Вінніпег. – 1949. – С.159.
- ⁴⁶ У справі зміни статуту Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (На правах рукопису) Окр.відб. – С.2. // ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 2. – Спр. 107.
- ⁴⁷ Франко І. (З новим роком // Жите і слово. Вісник літератури, політики і науки. – Львів. – 1897. – Кн. 1. – С.12.
- ⁴⁸ Грушевський М. Чи не спроможемось? Справа українських катедр // ЛНВ. – 1907. – Т. 40. – С.418–425.